

GÜNÜMÜZDE TÜRKOLOJİ ÖĞRETİMİNİN İÇİNDE BULUNDUĞU SORUNLAR II

Aysu ATA*

Öz

21-23 Kasım 2011 tarihinde Bölümümüzün düzenlediği uluslararası bir sempozyumda sunduğum “Günümüzde Türkoloji Öğretiminin İçinde Bulunduğu Sorunlar” adlı bildirinin ikinci sayısını oluşturan bu bildiri de ilkinde olduğu gibi Türk-runik harfli yazıtlar üzerinde aynı kişi tarafından yazılan bir makale ile kitap konu edilmektedir. Ancak bu bildiri, üzerinde durduğum makale ve kitabın genelini kapsamamakta sadece allophone’a dayandırılan /b/ ile /v/ ve /ɣ/ ile /g/ arasındaki ilişkiyi içermektedir. Bu yazıyla hem bir dilbilim terimi olan allophone konusuna açıklık getirilmeye çalışılmış hem de bunun runik harfli metinlerde aranıp aranmayacağı üzerinde durulmuştur.

Bu yazıya, hücrelerin hasar gören DNA’ları onardığını ve genetik bilgisini koruduğunu haritalandıran araştırmaları sayesinde 2015 yılı Nobel Kimya Ödülü’nü kazanan Aziz Sancar’la başlamak istiyorum. Çünkü o bizlere şimdilerde unutmak üzere olduğumuz bilimsel bakışın ne demek olduğunu bir kez daha hatırlattı. Ve umarım gelecekte de bize bu olguyu hatırlatanlar bu sahneden eksik olmaz. Uzun yıllar yurt dışında çalışmalarını sürdüren Sancar, 1 Ocak 2009’da tedavüle giren 5 TL’nin Fakültemiz bilim tarihçilerinden Ordinaryüs Prof. Dr. Aydın Sayılı’nın resmi bulunan yüzündeki DNA sarmalının olması gereken aksine soldan sağa doğru ilerlediğinin beş yıl önce farkına varmış ve bu yanlışlığı Merkez Bankasına iletmiş. 5 liralık banknotların hâkim rengini mor renk olarak değiştiren Merkez Bankası, rengini değiştirdiği banknotları 8 Nisan 2013’te tedavüle sürmüştür. (2 Nisan 2013, Google: “5 TL’nin rengi trt haber”) Fakat DNA

*Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: ayata@ankara.edu.tr

Okuduğunuz makale, 3. International Symposium on Language Education and Teaching 20-23 April 2017-ROME adlı toplantıda bildiri olarak sunulmuştur.

Geliş/Received: Şubat/February 2018, Accepted/Kabul: Şubat/February 2018

sarmalındaki yanlışlık düzeltilmemiş olacak ki Sancar ödül töreninden sonra katıldığı bir toplantıda bu konuyu gündemine taşımış.

Yine aldığı ödülü Anıtkabir Müzesine bırakırken “Bu, Atatürk ve Cumhuriyet döneminin ödülüdür. Onların bana verdiği eğitimin ödülüdür, onlar beni buraya getirdi, ben onların bir uzantısıyım.” diyen Aziz Sancar’ın başka bir bilimsel yönüne daha dikkat çekmek istiyorum. “Birçok hastalığın temel sebebi olarak gösterilen stresin, DNA’nın onarım mekanizması üzerinde olumsuz bir etkisi var mıdır?” sorusuna ise bilmediği bir konuda cevap veremeyeceğini belirten Sancar şöyle cevap verir: “Bildiğimiz konular var, bilmediğimiz konular var. Mesela ben biyokimyada Nobel ödülü almış bir insanım. Bu her şeyi biliyorum anlamına gelmez. Bu konuda bir şey söylersem bunun faydadan ziyade zararı olur.” (21 Mayıs 2016, Cumhuriyet Gazetesi)

Son anlattığımız olguyu, M.Ö. 4. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Lao Tzu kısaca şöyle aktarmıştır: “Bilmediğini bilmek en iyisidir. Bilmeyip de bildiğini sanmak tehlikeli bir hastalıktır.”

Şimdi asıl konumuza geçelim. 21-23 Kasım 2011’de Bölümümüzün düzenlediği II. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu’nda sunduğum “Günümüzde Türkoloji Öğretiminin İçinde Bulunduğu Sorunlar” başlıklı yazım, Türk-runik harfli metinler üzerine idi. Bir tesadüf ki seri hâlinde devam edecek bu başlık altındaki yazılarımın ikincisi de yine aynı konuda. Her şeyden önce Eski Türk Dili Anabilim Dalında görev yapan, 2003 yılından bu yana lisans ve yüksek lisans aşamasında Köktürkçe dersi veren, ayrıca Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi için 2010 yılında *Orhun Türkçesi* kitabını yazan birisi olarak bu yazıyı yazmaktaki amacım, yazıp-çizdiklerimizi bilimsel platforma taşımak ve bu platformda at koşturabilmektir.

Bilinmeyen bir alfabe ile yazılmış bilinmeyen bir dilin çözümü için “Yazıların Esrarını Çözme Sanatı” diyen C. W. Ceram, *Tanrıların Vatanı Anadolu* adlı kitabının 1. Bölümünde, bundan yaklaşık 190 yıl önce Çivi yazısını ve Mısır hiyeroglifleri ile Hititçeyi çözümleyen George Friedrich Grotefend ve Jean François Champollion ile Friedrich Hrozny adlı kişilerin uğraşlarını, bu amaçla kaleme almıştır. Ceram’a göre, bu klâsik çözümlemelerdeki başarı, eldeki metinlerde birden fazla yazı kullanılması ve bu yazılardan birinin “bilinir” cinsten oluşuyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Çivi yazısını 1836’da söken Grotefend için bu “bilinir” öge, üç ünlü Prens kralının adının saptanması olmuştur. İlk aşamada varsayımsal olan bu saptamanın daha ilk uygulamada doğruluğu anlaşıldı ve böylece daha sonraki çözümlemelerin yolu açıldı. Ceram’ın kitabından başka bir örnek

daha vererek konuyu bitirmek istiyorum. Mısır hiyerogliflerini 1825'te çözümleyen Champollion için ise "bilinir" öge, okunabilen Grekçe bir metindi. Üç dilde yazılmıştı. Champollion, Rozetta Taşı ya da Reşit Taşı da denilen bu taşın üzerindeki Grekçe metinde "Pholemeus" adının, hiyeroglif metinde özellikle çerçeve içinde alındığını saptamasıyla öncelikle harfleri elde etti. Daha sonra diğer harfleri söktü. Grotfend ve Champollion'un çözümlemelerinin çıkış noktaları adlara dayandırılmıştır. Bu da bir çözümleme girişimine başlamakta en iyi yolun ad arama olduğunu gösterir. Tıpkı V. Thomsen'in 1893'te Orhon yazıtlarının alfabetini çözerken o zaman Türklere en yakın millet olan Çinlilerin dilinde bu yazıtların bir yüzünün bilinir öge olması ve birtakım adların çıkış noktası sayılması gibi. Yani bunları anlatmaktaki maksadım, yazıtların esrarını çözerken her sanat dalında başarıya ulaşmanın tek yolunun olağanüstü çaba ve çalışma azmi olduğunu vurgulamaktır.

Türk-runik harfli metinler üzerinde çalışan V. Thomsen'in yazıyı çözümlemesinden ve ondan üç ay sonra W. Radloff'un yazıtlar üzerine yayımladığı ilk yayından sonra bu alfabeyle yazılmış olan üç büyük yazıt ve diğer yazıtlar üzerine yaklaşık 120 yıldır yapılan çalışmaların künyeleri bir kitap oluşturacak çoklukta olsa da bu çalışmalar, bugün için hâlâ çözümlenememiş bazı hususları içermektedir. Bu konuda çalışmalar bildiğimiz gibi Türkiye'de Necip Asım'la 1924 başlamış, Hüseyin Namık Orkun, Talat Tekin ve Muharrem Ergin'le devam etmiş. Son yıllarda da bu konuda araştırmalar yapan ve değerli çalışmalar ortaya koyanların sayısında da epeyce bir artış olduğunu hep birlikte görüyoruz.

Türkolojide bunlar ortaya konulurken dilbilimin ve dilbilgisinin (yani gramerin) çalışan araştırmacıların zihninde ne derece yer ettiğini, yine ortaya konulan bu eserler ele veriyor. Tabii ki bu türden çalışmalarda hem günümüzdeki birtakım dilbilim veya gramer terimlerine hem de bu terimlerin çalıştığımız eser üzerindeki uygulamasına hâkim olma zorunluluğu vardır. Gramer konusu açılınca Agop Dilâçar'ın *TDAY-Belleten* 1971'de çıkan "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi" adlı yazısı hatırıma gelir. O yazıda Dilâçar, gramerin tanımını kısaca şu şekilde vermiştir: "Edim ve kılığı bakımından konuşma ve yazmayı, incelemeyi, incelemeyi çıkan kurallara uygun kılma sanatını öğreten bir bilim dalı". Bu tanımda yazı ve konuşma dili kavramlarına yer vermesi dikkat çekicidir. Ayrıca yazıda grameri oluşturan bileşenlerden biri olan fonetiğin esası fonem de şu şekilde açıklanmıştır: "Fonem bayağı bir ses (Fr. *son*, İng. *sound*) değildir. Bilimsel bir tanımdır: konuşmanın bilincinde tek ve tüm bir ses duygusu uyandıran fonik (*phonique*) öge, yani

koşula bağlı bir ses parçasıdır. 1949'daki "Dilbilim Terimleri Sözlüğü"nde buna *seslik* denmiştir."

Buna göre fonetiğin alanına giren *allophone*'un Türkçe karşılığı olan *altses* ve *sesbirimcik* terimlerine baktığımızda Kâmile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy'un hazırladığı *Dilbilim Sözlüğü*'nde şu tanımları gördük (s. 23):

Aynı sesbirimin duyulabilir, fakat anlam ayırımına yol açmayan farklı gerçekleştirmeleri; örn. Türkçe'de *ne* sözcüğünde dişil genizsil [n], *banka* sözcüğünde gırtlaksıl genizsil [ŋ], *yenge* sözcüğünde damaksıl genizsil [ɲ] olmak üzere /n/ sesbiriminin farklı altsesleri gerçekleşmektedir. **Sesbirimcik** de denir.

Bu tanımda "aynı ses biriminin" ifadesinde geçen *sesbirim* yani *phoneme* (fonem)'in tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: "Bir dilin ses dizgesinin en küçük birimi, anlam ayırtedici soyut birim."

Allophone konusunun henüz anlaşılmadığını gösteren örnek çalışmalar olmasından dolayı bu konunun irdelenmesinin yararlı olacağı düşüncesindeyim.

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'nde okutulan *Genel Dilbilim II* kitabının II. Ünitesi olan "Ses Bilim ve Sesbilimsel Süreçler" kitabında *allophone*, *sesbirimcik* olarak Türkçeleştirilmiş ve bir deneyle açıklanmaya çalışılmıştır. Şöyle ki: I. sırada /p/ sesi sözcük başında, II. sırada sözcük içinde iki ünlü arasında, III. sırada sözcük içinde ama arkasında bir ünsüz geldiğinde, IV. sırada ise sözcük sonunda yer aldığı pozisyonlar için şu örnekler alt alta sıralanır:

I	II	III	IV
pul	sepet	cepken	sap
pil	kepek	şapka	kap
para	sopa	kaptan	cep
parça	kupa	papyon	ip
parka	çapa	kepçe	kep

Bu sıralamayı yaptıktan sonra bizden defter kâğıdı boyutunda bir kâğıt alıp ve bu kâğıdı havada serbest kalacak bir biçimde bir ucundan hafifçe tutarak ağızımıza yaklaştırıp sıraladığımız sözcükleri yukarıdan aşağıya olmak üzere yüksek sesle aynı sırada söylememiz istenmektedir. Bütün bunları yaptıktan sonra I. ve II. sıradaki sözcükleri söylerken kâğıdın

ağzımızın önünde dalgalanacağı, III. sıradaki sözcükleri söylediğimizde kâğıdın kırıdamayacağı ve en son sıradaki sözcüklerde ise kâğıdın bazen dalgalanacağı bazen de dalgalanmayacağı açıklanmaktadır. Kâğıdın dalgalanması, bu sözcüklerdeki /p/ sesinin soluklu, dalgalanmaması ise soluksuz olduğunu gösterir. Bu durumda şu yargıya varılır: “Aslında bütün sözcüklerde aynı gibi duran /p/ sesi, I ve II. sıradaki sözcüklerde aynı, III. sıradaki sözcüklerde ise farklı bir özelliğe sahiptir. IV. sıradaki sözcüklerdeki /p/ ise her iki özelliği de sergilemektedir. Böylece Türkçede /p/ sesbiriminin soluklu [p^h] ve soluksuz [p] olarak iki sesbirimciği olduğunu görüyoruz. Soluklu [p^h] sözcük başlarında ve hece başlarında, soluksuz [p] sesi ise arkasından bir ünsüz geldiği zaman oluşturulmaktadır.”

Daha çok yabancı dille yapılan çalışmalarını takip edenler için David Crystal’ın 2008’de İngilizce yayımlanan *Dictionary of Linguistics and Phonetics* adlı çalışmasında *allophone*’un tanımını aynen aktarıyorum (s. 20):

allo- A prefix used generally in LINGUISTICS to refer to any noticeable variation in the form of a linguistic unit which does not affect that unit’s functional identity in the language. The formal variation noted is not linguistically distinctive, i.e. no change of MEANING is involved. The written language, for example, consists of a series of letters, or GRAPHEMES but each of these graphemes can be written in several different ways, depending on such matters as linguistic CONTEXT, choice of type, handwriting variation, and so on, e.g. ‘a letter A’ may appear as A, a, a, a, etc. Each of these possibilities is a graphic variant of the abstract grapheme (A): they are all **allographs** of the grapheme (A). The identity of the word cat stays the same, regardless of whether it is written cat, cAt, cat, etc. (though not all of these would be equally acceptable).

The first relationship of this kind to be established was in PHONOLOGY, viz. the relationship of **allophones** to PHONEMES. The phonemes of a language are abstractions, and the particular phonetic shape they take depends on many factors, especially their position in relation to other sounds in an utterance (see COMPLEMENTARY DISTRIBUTION). The English phoneme /t/ for example, is usually articulated in ALVEOLAR position (as in eight), but it may occur in DENTAL position, as in eighth, where it has been influenced by the place of articulation of the th sound following. We would thus talk of the alveolar and dental allophones of /t/ in this example. Many allophones are always in principle possible for any phoneme, given the wide range of idiosyncratic pronunciations which exist in a speech community (see FREE variation). Textbooks provide information about the major variants, viz. those clearly conditioned by linguistic or

*social (e.g. ACCENT) contexts. From a terminological point of view, one may also refer to the above phenomenon as an **allophonic variant** of a phoneme (sometimes simply a 'phonetic variant' or a 'sub-phonemic variant'). The relationship between allophones and phonemes is one of REALIZATION (or EXPONENCE): a phoneme is 'realized' by its allophones. The differences between allophones can also be stated using phonological RULES or (as in OPTIMALITY THEORY) through the interaction of CONSTRAINTS. In the latter context, allophony is the term used for cases where a feature does not occur in an inventory, but a context-specific condition overrides the general prohibition.*

Konunun iyice anlaşılabilmesi için <http://fak1-alt.kgw.tu-berlin.de/call/linguistiktutorien/phonologie/phonologie%20k2.html> adreste yer alan Almanca *allophone* tanımını koyuyorum.

Allophone

Nicht alle Phone kontrastieren in einer Sprache. Die Konsonanten am Ende der Wörter ich [ʔɪç] und ach [ʔax] kontrastierenz.B. nicht. Wieso? Wenn du diese Laute in beiden Wörtern tauschen würdest, würden die Ergebnisse zwar komisch klingen (vielleicht sogar falsch), aber du würdest die Bedeutungen der Wörter innerhalb der Gültigkeit des Hochdeutschen dadurch nicht so ändern wie bei Pass und Bass.

Außerdem, obwohl beide Laute in diesem Beispiel wortfinal auftauchen, wirst du wohl merken, dass die Wörter kein richtiges Minimalpaar bilden! Die Vokale, die sich vor diesen Konsonanten befinden, sind nämlich in den zwei Wörtern unterschiedlich. Wenn du es dir genauer überlegst, wirst du feststellen, dass die sogenannten ich- und ach-Laute ([ç] und [x]) kein Minimalpaar bilden können.

*Dies liegt daran, dass [ç] und [x] eigentlich nie im selben Kontext zu finden sind: Sie sind **komplementär distribuiert**. Grob gesagt kommt der ach-Laut nur direkt nach Hinterzungenvokalen vor, wie in ach oder Buch[bu:x]. In allen anderen Kontexten findet man den ich-Laut, wie in ich, Milch [mɪlç] oder Chemie [çemi:]. (Vergiss nicht, dass [a] im Deutschen eher hinten artikuliert wird.) Der Kontext dieses Beispiels ist also komplizierter als derjenige vom ersten Abschnitt.*

*Wenn phonetisch ähnliche Phone komplementär distribuiert sind, sind sie wahrscheinlich verwandte Allophone. **Allophone** sind die verschiedenen Realisierungen eines einzigen zugrundeliegenden Phonems. Andersrum könnte man ein Phonem als eine Gruppe von verwandten Allophonen sehen. Allerdings werden Phoneme normalerweise als abstrakte Einheiten*

betrachtet, die dann als Phone fest realisiert werden. Phoneme verfügen jeweils über mindestens ein Allophon aber können mehrere Allophone haben.

Phoneme werden im Gegensatz zu Phonen zwischen Schrägstrichen transkribiert. Im Fall von [ç] und [x] nimmt man also an, dass /ç/ das gemeinsame zugrundeliegende Phonem ist, weil es in mehr Kontexten erscheint.

Phonem	/ç/	
Allophone	[ç]	[x]

Es kann auch vorkommen, dass zwei Phone komplementär distribuiert sind, die aber nicht phonetisch ähnlich sind. In diesem Fall gelten sie nicht als Allophone eines gemeinsamen Phonems. Im Deutschen tauchen z.B. [h] und [ŋ] nie im selben Kontext auf. Trotzdem werden sie zwei verschiedenen Phonemen zugeordnet, weil sie phonetisch so unähnlich sind.

Einen weiteren Fall gibt es, wenn Phone in **freier Variation** stehen: Sie kommen zwar im selben Kontext vor, aber kontrastieren nicht miteinander. D.h., ihr Tausch führt nicht zu Bedeutungsunterschieden. Phone in freier Variation gelten ebenfalls als Allophone eines gemeinsamen Phonems. Nimm als Beispiel die verschiedenen R-Laute des Deutschen, nämlich [ʀ] (die üblichste Version), [ʁ] (von der Bühnensprache) und [r] (von Süddialekten). Man kann sie beliebig miteinander tauschen, ohne Wortbedeutungen dabei zu ändern. Allerdings bestimmen soziolinguistische Faktoren wie der Dialekt des Sprechers oft, welches Allophon benutzt wird. (Im Fall der R-Laute gibt es dazu noch komplementär distribuierte Allophone, die wir im nächsten Kapitel berücksichtigen werden.)

Jede Sprache hat ihren eigenen Bestand von Phonen und Phonemen. Auch die Zuordnung der Allophone zu Phonemen ist sprachspezifisch. Was also zwei Allophone eines einzigen Phonems in einer Sprache sind, können zwei kontrastierende Phoneme in einer anderen Sprache sein. Das Englische hat z.B. zwei komplementär distribuierte L-Allophone, die zu einem gemeinsamen Phonem gehören: [l] (wie in lab) und [ɫ] (wie in ball oder milk) gehören zu /l/. [ɫ] ist ein dunklerer Laut aufgrund seiner Velarisierung, einer sekundären Artikulation am Velum. Die Verteilung der Laute ist im Englischen vorhersagbar: Der Kontext von [ɫ] ist wortfinal bzw. vor einem Konsonanten, sonst kommt [l] vor; (siehe aber Kapitel 7). Im Gegensatz dazu steht das Marschalesische (Hall 2000), eine austronesische Sprache, das ebenfalls über [l] und [ɫ] verfügt. In dieser Sprache kontrastieren die zwei Laute, wie in [lat] ('Erde') und [ɫat] ('klopfen'). Im

Marschalesischen gibt es also zwei L-Phoneme, /l/ und /ʎ/, die jeweils ein Allophon haben.

Şimdi artık *allophone* yani *sesbirimcik*'in tanımı hakkında bir soru işaretinin kalmadığını umuyorum. Bu anlatımlardan şu sonuçları çıkarabiliriz:

1. *allophone* yazı dilinin değil konuşma dilinin sınırları içerisinde yer alan bir kavramdır.

2. *allophone* sözcüklerdeki aynı sesin (fonem, ses birimi) duyulan, anlam ayırımına yol açmayan farklı gerçekleştirmeleridir.

3. *allophone*'lar konuşurken oluşturulan somut seslerdir, sesbirimler ise algıladığımız soyut birimlerdir.

4. *allophone*'dan elimizde ses kayıtları olmadığı sürece söz edilemez.

Durum böyle iken Türk-runik harfli metinler üzerine son yıllarda çıkan bir yazıda, “b/v ünsüzlerinin fonem değil de *allophone* olduğu” kabul edilmiş, söz içi ve söz sonunda b¹ ve b² ile yazılan harfler bütünüyle /v/'li, söz başı pozisyonunda ise /b/'li okunmuştur. Buna dair açıklama da kitabın yayımlanmasından iki yıl önce basılan bir bildiri kitabında alanın araştırmacılarına sunulmuştur. 2012 yılında basılan kitabın “Önsöz”ünde de “kitapta izlenen yöntemi ise 2010 yılında Afyon’da düzenlenen toplantıda ele almıştım” denilerek açıklamada bulunulmuştur. Bildiri kitabında, Köktürkçede kalın ünlülerle kullanılan b¹ ile ince ünlülerle kullanılan b² ünsüzünün, söz içi ve söz sonu pozisyonlarında /b/ olarak değil de çalışılan kitaba /v/ olarak aktarılmasına dair şunlar söylenmiştir:

Türkçe sözcükler açısından bakıldıklarında b/v ünsüzlerinin fonem değil de *allophone* olduklarını vurgulamamız gerekir. Bu durum yalnızca söz içi değil söz başı için de geçerlidir. ... Sonuç olarak b ile v arasında bu tür ayırım, fonemik bir ayırım görülmemesinden dolayı ünsüz işaretleri konusunda zengin olan eski Türk yazısında b ile v seslerinin yazımında ayırım gözetilmemiş, söz içi ve sonundaki v'lerin yazımında da b işareti (b¹, b²) kullanılmıştır.

Bu açıklamalardan sonra araştırmacı,/v/'li olarak okuduğu eb ‘ev’, ebir-‘evirmek’, kabış- ‘kavuşmak’, sab ‘sav’, sub ‘su’, subsuz ‘susuz’, tabışgan ‘tavşan’, tebe ‘deve’, yabız ‘yavuz’, yablak ‘yavlak’, yalabaç ‘yalavaç’ vb. örnek kelimeleri tablo şeklinde sunmuştur. Kitap ve bildiri yazarının bunu yaparken destek aldığı başka bir çalışma da Marcel Erdal’ın *A Grammar of Old Turkic* adlı kitabıdır. Bu gramer kitabında Erdal’ın bu okuyuşu *allophone*'a bağladığına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Aynı konuda, yazıtlarla ilgili kitabında ise araştırmacı, şunları söylemiştir:

Söz içi ve sonunda *b* görülmez. Her ne kadar Runik harfli Moğolistan yazıtlarında genelde *v* ünsüzünden bahsedilmez ve söz içi söz sonu *-v-*, *-v* yerine klasik imlaya bağlı kalan çalışmalarda *-b-*, *-b* kullanılırsa da bu durum son 20 yılda yayımlanan çalışmalarda değişmeye başlamış, artık söz içi ve sonu için transkripsiyonda *b* yerine *v* yaygınlaşmaya başlamıştır.

Şimdi buradaki anlatımın çözümlemesine gelelim. Bir araştırmacının yukardaki cümlelerden ilki olan “söz içi ve sonunda *b* görülmez” şeklindeki cümleyi bu hâliyle kurabilmesi ve bunu daha önceki açıklamalarında geçen *allophone*’a bağlayabilmesi için o araştırmacının elinde Köktürklerden kalan ses kayıtlarının olması gerekir. Ayrıca ikinci cümlede yer alan “Moğolistan yazıtlarında genelde *v* ünsüzünden bahsedilmez.” cümlesi gibi net olmaktan uzak cümle, ilk cümlede yer alan net bilgilerle hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. Ve en önemlisi “klasik imlaya bağlı kalan çalışmalarda” diye başlayan ifade tarzı. Böyle bir çalışmada klâsik imlaya bağlı kalınmayacaksa neye bağlı kalınacağı sorusu aklıma geliyor fakat sormaya korkuyorum.

Yine Afyon’da yapılan sempozyumun bildiri kitabındaki yazıda *allophone*’a bağlanan bir ses olayı daha bulunmaktadır. O da Köktürkçede bazı sözcüklerde ve eklerde yer alan /*ŋ*/ ünsüzü yerine /*g*/ ünsüzünün getirilmesi. Bu durum “*ŋ* ~ *g* nöbetleşmesi” olarak bilinmektedir. Bence bu olaya “nöbetleşme” demek pek uygun değil. Çünkü nöbet kavramında değişikliğin yapılacağı zaman bellidir. Burada ise sözcüğün ne zaman /*ŋ*/’li ne zaman /*g*/’li geçeceği bilinmemektedir. Her neyse, buna dair açıklama şöyledir:

Yazıtlarda görülen bu imla özelliği *ŋ* ve *g* seslerinin *ŋ* ve *g* fonemlerinin ayrı birer sestem ziyade, o dönem *allophone* olarak addedilmesidir. Yazıtlarda karşılaştığımız *ŋ*, boğumlanma yeri olarak *g*’ye yakın bir ses olmalı ki aynı ifade ve aynı sözcük için kimi zaman *ŋ* kimi zaman da *g* kullanılmıştır.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere araştırmacı, yaptığı çalışmasında orijinal metinde kalın ve ince ünlülerle kullanılang¹ ve g² yazılı olduğu hâlde /*ŋ*/’li okumuştur. Yine bu açıklamada dikkatinizi çekmek istediğim “*allophone* olarak addedilme” cümlecisidir. *Allophone* başkalarının kabul edip etmeyeceği bir ses olayı değildir. Konuşanın dilinde ya vardır ya da yoktur.

Buraya kadar anlattıklarımızı toparlayacak olursak şunları söyleriz: /b/ sesi, /p/ ve /m/ sesleri gibi bir çift dudak (veya çift dudaksı, *consonne bilabiale*) sesidir. /v/ sesi ise bir geniz-diş-dudak (veya genizsi diş dudak, *consonne labio-dento-nasale*) sesidir. Yine /g/ sesi, /k/ ve /y/ gibi bir damak sesidir (*consonne palatale*). Bunun yanı sıra tarihî ve günümüzdeki bazı Türkçelerde olan /ŋ/ sesi ise geniz-damak (genizsi damak, *consonne palato-nasale*) sesidir. Bunlar ayrı birer sesbirim yani fonemdir. Bu yüzden bunların birbirinin *allophone*'u olması mümkün değildir.

Üstelik bugün bile bazı günümüz Türk dillerinde hâlâ söz içi veya sonu /b/'ler kullanımdadır. Buna dair örnekler de Ümit Özgür Demirci'nin 2014 yılında yazdığı "Runik Harfli Metinlerde, Eski Uygur Yazmalarında -v-, -v Sesine Dönüştüğü Düşünülen Söz İçi ve Söz Sonu -b-, -b Var mıdır?" başlıklı yazısında yer almaktadır. Bu yazıda her ne kadar başlıkta soru işareti bulunsa da makalenin yazarı, bu dönüşümün olduğuna inanmıştır. Ancak bu inancını yazısından anlamak pek mümkün görünmemektedir. Yazıda söz içi ve söz sonu Eski Türkçe ve günümüz Türkçelerinde /b/'li geçen örnek sözcükler olarak şunlar verilmiştir:

evir- "çevirmek, döndürmek Kök. *ebir-*, Uyg. *evir-*, Kar. *evür-*, Hak. *ibir-*, Şor. *ebir-*, Oyr. *ebir-*

ev "ev" Kök. *eb*, Uyg. *ev*, Kar. *ev*, Hak. *ib*

tavışgan "tavşan" Kök. *tabışgan*, Uyg. *tavışgan*, Kar. *tavışgan*,Yak. *tabışgan*

teve "deve" Kök. *tebe*, Uyg. *teve*, Kar. *teve*, Hak. *tibe*, Oyr. *tebe*

yalvar- "yalvarmak" Kök. *yalbar-*, Uyg. *yalvar-*, Kar. *yalvar-*, Har. *yalwar-*, Kıp. *yalwar-*, Çağ. *yalbar-*, Tkm. *yalbar-*, Bşk. *yalbar*, Kır. *yalbar-*, Kaz. *jalbar-*, KKalp. *jalbar-*, Kum. *yalbar-*, Nog. *yalbar-*, Oyr. *yalbar-*, *dalbar-*

Araştırmacının yazısında verdiği bu örnekler eğer doğruysa azımsanmayacak, görmezden gelinemeyecek türdendir. Söz konusu sesin bulunduğu sözcük, günümüz Türkçelerinden birinde bile /b/'li geçtiği zamaniznimizde "sözcüğün en eski şekli bu muydu acaba?" biçiminde bir soru belirlemektedir.

Üstelik ta 11. yüzyılda büyük dilbilimci Kaşgarlı Mahmud da sözlüğünde bu sesin gelişimi hakkında şunları söylüyor:

Türklerce -Karahanlı Türkleri- ف ile ب arasında söylenen "ف w" harfi Oğuzlarla onlara yakın olanlar tarafından و ye çevrilir. Türklerin "ف ew"

dediğine Oğuzlar “/o/ ev” derler. Türkler “av”a “af/ aw”, Oğuzlar “/o/ av” derler.

Kaşgarlı, burada /b/, /f/, /v/ seslerinin ayrı birer fonem olduğunu belirtmiş ve bu arada bu sesler arasındaki gelişimin bundan 10 yüzyıl önce olduğunun farkına varmış ve bunu yazıya aktarmıştır.

Ayrıca yukarıdaki Ü. Özgür Demirci'nin yazısından aldığımız örnekler arasında geçen $b > w > v$ gelişimini en iyi yansıtan sözcük *yalbar-*'tır. Bu sözcük Köktürkçede *yalbar-*, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde *yalwar-* olarak geçer. Ayrıca Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde eskicil bir şekil olarak *yalwar-*'ın yanı sıra *yalbar-* şeklinin de geçmesi bize /w/ ve /v/'nin /b/'den gelişen ses olduğunu gösterir.

Görüleceği üzere yazımı sadece bir çalışmada geçen *allophone* kavramı üzerine kurguladım. Ele aldığımız kitapla aynı yıl yayımlanan başka bir çalışmada da bu hata tekrarlanmıştır. Bu çalışmanın yazarı, aynı zamanda bahsettiğimiz ilk kitabın tanıtım yazısını da yazmıştır. Kitap hakkında başka bir değerlendirme yazısı Prof. Dr. Tuncer Gülensoy tarafından yazılmıştır.

Sonuç olarak, gayem sadece Aziz Sancar'ın 5 TL'nin üzerindeki yanlış basılan DNA sarmalını görünce yaptığı gibi görmezden gelmemektir. Ve yine Nobel ödülü kazanmış birinin bu ödülü kazanmakla her şeyi bildiğini iddia edemeyeceğini söylemesi gibi, adımızın önünde geçen unvanlar ne olursa olsun, 120 yıldır üzerinde çalışılan bir konuda, kimi zaman yeni bir şeyler söylemenin Sancar'ın dediği gibi “faydadan ziyade zarar” getirebileceğine inanıyorum.

KAYNAKÇA

AYDIN, Erhan, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

_____, “Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları”, *Türk Dili*, Sayı 104, Dergi No: 737, TDK Yayınları, Ankara 2013, s. 171-174.

CERAM, C. W., *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Remzi Kitabevi, (8. Basım), İstanbul 2011.

CRYSTAL, David, *Dictionary of Linguistics and Phonetics*, (Sixth Edition) Blackwell Publishing, Oxford 2008.

DEMİRCİ, Ümit Özgür, “Runik Harfli Metinlerde, Eski Uygur Yazmalarında -v-, -v Sesine Dönüştüğü Düşünülen Söz İçi ve Söz Sonu -

b-, -b Var mıdır?”, *Turkish Studies*, Volume 9/9 Summer, Ankara 2014, s. 437-448.

DEMİREZEN, Mehmet, “Çağdaş Türkçe’nin /f/ ve /v/ Sesbirimlerinin Gelişimi ve Bazı Sorunlar”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I*, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 743-756.

DİLÂÇAR, Agop, “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi”, *TDAY-Belleten* 1971, s. 83-145.

EKER, Süer, “Türkçenin sesbirimleri ve belirgin altsesbirimleri”, *Turcology In Turkey*, Szeged 2007, s. 181-198.

ERDAL, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston 2004.

GÜLENSOY, Tuncer, “Eski Türk Yazıtları’nın Kelime Hazinesi ve Bazı Okuma Sorunları: Ölmez, Mehmet (2012), *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları (Metin-Çeviri-Sözlük)*, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 344s. ISBN: 9789944795463”, *Dil Araştırmaları*, S. 13, Güz 2013, s.188-193.

İMER, Kâmile-Kocaman, Ahmet-Özsoy, A. Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 23-24.

ÖLMEZ, Mehmet, “Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?”, *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni(18-20 Kasım 2009) Bildirileri*, Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon 2010.

_____, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, BilgeSu Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZSOY, Sumru-Emeksiz, Zeynep Erk-Turan, Ümit Deniz-Uzun, Leyla, *Genel Dilbilim II*, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2011.

ŞAN, Funda, “Mehmet Ölmez *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, BilgeSu Yayınları, İstanbul 2012, 344s.”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, S. 2 (2012), İstanbul 2012, s. 193.

THOMSEN, V., *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü. İlk Bildiri. Çözülmüş Orhon Yazıtları*, (Çeviren: Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara 1993.